

A SZEGREGÁCIÓS JÉGHEGY CSÚCSA: ISKOLAVÁLASZTÁS ÉS SZELEKCIÓ A KISGIMNÁZIUMI FELVÉTELI FOLYAMATBAN*

Berényi Eszter

tudományos munkatárs
Eötvös Loránd Tudományegyetem Társadalomtudományi Kar

ABSZTRAKT

Tanulmányomban a kisgimnáziumi felvételi folyamatot vizsgálom egyrészt az általános iskolák, másrészt a felvételizők és szüleiük szempontjából. Eredményeim szerint előnytelen összetételű általános iskolákba járó tanulóknak szinte esélytük sincs még csak arra sem, hogy egyáltalán megpróbálkozzanak azzal, hogy kisgimnáziumba felvételizzenek – az ő világukból ezek az iskolák mintha nem is látszanának. A kisgimnáziumok létének köszönhetően a középiskolai felvételi rendszer egyfajta lépcsőzetesen szelektáló rendszernek tekinthető, s ez a lépcsőzetesség, kombinálódva azzal a nagyfokú családi támogatással, amit megkíván a folyamatban való részvétel, tovább növeli az egyenlőtlenítő hatásokat.

Kulcsszavak: kisgimnázium, lépcsőzetes középiskolai szelekció, társadalmi egyenlőtlenség, családi támogatás

TIP OF THE ICEBERG OF THE SEGREGATION: SCHOOL CHOICE AND SELECTION IN THE SIX- AND EIGHT-YEAR GRAMMAR SCHOOLS' ENTRY PROCESS ABSTRACT

My paper scrutinizes the entry process to the early academic tracks of the selective academic grammar schools in Hungary. The paper emphasizes the gradual nature of the secondary school selection process due to this optional school choice for 4 and 6 graders. The results show that elementary schools with pupils from disadvantaged social backgrounds do not offer any chance to their pupils to participate in this competition. Those who wish to take the exams need a very solid family background. Families need to invest all sorts of capital: financial, social and cultural alike, in order to stay in the competition. The necessity of this highly supportive family background combined with the non-compulsory, – thus not visible to just anybody – nature of this selection process makes it a scene where social inequalities are reproduced to a remarkable extent.

Keywords: early tracks of the selective grammar schools, gradual secondary school selection, social inequalities, family background

* A tanulmány megírásában a szerzőt az NKFIH PD 123954 számú ösztöndíja, az MTA Bolyai ösztöndíj, valamint az UNKP Bolyai+ ösztöndíj támogatta.

Bevezetés

Iskolai szelekció és társadalmi egyenlőtlenségek kapcsolata már több évtizede kiemelt témája a hazai oktatáskutatásnak – lásd például: Csanádi és Ladányi (1982); Andor és Liskó (2000) vagy éppen Kertesi és Kézdi (2014). A PISA-vizsgálatok eredményei pedig immár a szélesebb közönség figyelmét is elérték azzal kapcsolatban, hogy az oktatási eredmények milyen szorosan összefüggenek az iskolákba járók társadalmi összetételével, s hogy a magyar társadalom iskolái, különös tekintettel a középiskolákra – hiszen ezekbe jár a PISA által mért 15 évesek zöme – társadalmi összetételüket tekintve meglehetősen homogének.

A középiskoláknak speciális alosztása a hagyományos 4 éves helyett 6, illetve 8 éves képzést nyújtó gimnáziumok. Ez ugyan nem kizárólagos magyar jelenség, de az oktatási rendszerek zöme nem kínál ilyen típusú tanulási utakat.

A rendszerváltás időszakában az első nyolc évfolyamos gimnáziumokat eleinte kísérleti jelleggel hozták létre. Az 1990-es évek egyik meghatározó oktatási jelensége volt az ilyen „szerkezetváltó” gimnáziumok terjedése. Az átalakuló gimnáziumok jelentős része eleve a legmagasabb presztízsű intézmények köréből verbuválódott, de egyre inkább megjelentek azok az intézmények is, amelyek éppen azért kezdtek bele a szerkezetváltásba, mert ettől várták presztízsük emelkedését (Fehérvári & Liskó 1996). Az iskolák (és az akkor még fenntartó önkormányzatok) stratégiája sikeres volt, a „kisgimnáziumi” tagozattal rendelkező iskolák népszerűsége töretlen. Ezen iskolák standardizált teszteken (leginkább: az Országos kompetenciamérésen) mért eredményei sokszor kimagaslóak, és társadalmi háttér szerint is jóval előnyösebb összetételűek, mint az egyéb középiskolák. Mindez nem is meglepő, hiszen ezen iskolák zöme igen erős, képességek szerinti szelekciót alkalmaz, márpedig, mint ahogy arra Horn (2010) is felhívja a figyelmet, ez korai életkorban igen erőteljesen korrelál a családi háttérrel. Ez a hatás összefonódik a hat- és nyolc évfolyamos gimnáziumok társadalomföldrajzi értelemben vett egyenlőtlen eloszlásával is az országon belül, ami tovább fokozza a kisgimnáziumok társadalmi értelemben vett homogén összetételét.

Tanulmányomban a kisgimnáziumi jelentkezéseket vizsgálva egyrészt azt próbálom meg bemutatni, hogy milyen mechanizmusokon keresztül választódnak ki azok, akik megpróbálkoznak a kisgimnáziumba való bejutással; s arra a kérdésre is keresem a választ, hogy mivel kecsegteti a kisgimnáziumi képzés a jelentkezőket, mi az, amit remélnek a családok ettől a képzési formától; mindez pedig közvetetten arra nézve is tanulságokkal szolgál, hogy milyen szerepet tölt be a kisgimnázium a jelenlegi magyar közoktatási rendszerben, mire használják az érintettek a kisgimnáziumokat, és hogyan alakítja ezen iskolák jelenléte a közoktatás egyéb aktorainak – elsősorban az általános iskoláknak – a pozícióját.

A tanulmány első részében bemutatok néhány olyan adatot, amelyek a kisgimnáziumok és az általános iskolák közötti kapcsolatok bizonyos dimenzióiról segítenek tudást szerezni. A tanulmány második felében pedig iskolaválasztó szülőkkel és a választási folyamatban érintett iskolák pedagógusaival készített interjúk alapján a családok motivációit és a felvételi folyamat során véghez vitt cselekvéseit elemzem.

Általános iskola és kisgimnáziumi felvételizési kedv

Az itt következő elemzésben az Országos kompetenciamérés (OKM) adataiból a nyolcadikosokra vonatkozó adatsorokat elemezve a hat- és nyolcosztályos gimnáziumok legfontosabb jellegzetességeit igyekszem bemutatni. Azért a nyolcadikos adatsorra esett a választásom, mert ez az az évfolyam, ahol még a lakosság szinte teljes populációja iskolába jár; össze lehet hasonlítani a hagyományos általános iskola és a kisgimnáziumok összetételét; ugyanakkor ezen a ponton még nem éreztetni hatását a „hagyományos” középiskolai szelekció, amely eltérő tanulási utakat és eltérő kimeneteket kínál a résztvevőknek. Elemzésemben a 2016-os adatokra támaszkodom.

Hova járnak a 8.-os tanulók

Mielőtt belekezdenénk az adatok elemzésébe, vessünk egy pillantást arra, hogy milyen iskolákba jártak 2016-ban a 8. osztályos tanulók. Az 1. táblázat a jelentős fenntartó- és településtípusok szerint ábrázolja az iskolatípusokba járók eloszlását.

A 8. osztályosok zöme – több mint háromnegyede – az állami intézményfenntartó központ által fenntartott hagyományos általános iskolába jár. Ugyanakkor településtípusonként nagy eltérések tapasztalhatók: a községi iskolában tanulóknak majdnem kilenczede jár ilyen iskolába, miközben ez az arány a többi településtípus esetében „csak” 70 százalék körül van. Az elmúlt évek több nagymintás vagy statisztikai adatokon alapuló elemzéséből (például: *Hermann & Varga 2016*) tudjuk, hogy az egyházi fenntartók túlréprezentáltak a gimnáziumi, és azon belül is, a 6. de még inkább a 8. osztályos gimnáziumi szintén. A fenti táblázatban azok a részletek is látszanak, hogy a különböző iskolatípusok és fenntartók hogyan „kombinálódnak” településtípus szerint: a városokban található hat és nyolc évfolyamos gimnáziumoknak például majdnem a fele egyházi fenntartású iskola.

1. táblázat. Nyolcadik osztályos tanulók megoszlása fenntartó, iskolatípus és településtípus szerint (%)

Iskolatípus	Község	Város	Megyeszék- hely	Budapest	Az összes 8-oson belüli arányszám
Általános iskola, állami fenntartó központ	89,8	73,9	70,1	71,6	76,8
Általános iskolai, egyházi fenntartó	9,4	16,0	10,3	6,9	11,8
Általános iskola, állami felsőoktatási intézmény	–	–	4,6	0,5	1,0
Általános iskola, alapítványi fenntartás	0,6	0,5	0,4	2,3	0,8
8 évfolyamos gimnázium, állami fenntartó központ	0,2	2,2	2,1	4,1	2,0
8 évfolyamos gimnázium, egyházi fenntartó	–	2,4	2,9	1,5	1,7
8 évfolyamos gimnázium, állami felsőoktatási intézmény	–	–	0,9	0,7	0,3
8 évfolyamos gimnázium, alapítványi fenntartás	–	–	–	0,1	0,0
6 évfolyamos gimnázium, állami fenntartó központ	–	3,1	5,4	7,1	3,4
6 évfolyamos gimnázium, egyházi fenntartás	–	2,0	2,8	2,7	1,7
6 évfolyamos gimnázium, állami felsőoktatási intézmény	–	–	0,5	1,5	0,3
6 évfolyamos gimnázium, alapítványi fenntartás	–	–	–	1,1	0,2

Forrás: OKM 2016 (8. évfolyam).

Ha az iskolákba járók társadalmi összetételét nézzük, akkor érdemes kiemelnünk, hogy bár a Klebersberg Központ-hoz tartozó állami iskolákba járók társadalmi összetétele általában kedvezőtlenebb, mint az egyéb fenntartók által fenntartott iskolákba járóké, de ez a különbség halványodik, sőt el is tűnik, ha csak a kisgimnáziumi nyolcadik osztályosokat figyeljük meg. Azaz, úgy tűnik, hogy a központosított állami fenntartás is lehet vonzó alternatíva a magas családi státuszú családok számára, amennyiben privilegizált – kisgimnáziumi – helyzetet jelent. Ezt érzékelteti a 2. táblázat.

2. táblázat. Nyolcadik osztályos tanulók családi háttérindex-átlagainak megoszlása fenntartók és iskola típusa szerint

Iskola típusa szerin**	A fenntartó típusa	Standardizált családi háttérindex átlag
Általános iskola	Állami intézményfenntartó központ	-0,16069
	Egyházi jogi személy	0,00725
	Állami felsőoktatási intézmény	0,72908
	Alapítvány	0,14566
	<i>Átlagosan</i>	-0,12729
8 évfolyamos gimnázium	Állami intézményfenntartó központ	0,83491
	Egyházi jogi személy	0,90027
	Állami felsőoktatási intézmény	1,08123
	Alapítvány	1,86758***
	<i>Átlagosan</i>	0,88155
6 évfolyamos gimnázium	Állami intézményfenntartó központ	0,81856
	Egyházi jogi személy	0,80788
	Állami felsőoktatási intézmény	1,32086
	Alapítvány	1,43582
	<i>Átlagosan</i>	0,86110
Fenntartó típusa**	Állami intézményfenntartó központ	-0,09259
	Egyházi jogi személy	0,20422
	Állami felsőoktatási intézmény	0,92591
	Alapítvány	0,44035
	<i>Átlagosan</i>	-0,02666

Forrás: OKM 2016 (8. évfolyam).

Megjegyzés: * F: 3133, 406; sign:0,000, eta-négyzet: 0,089; ** F: 599,743; sign:0,000, eta-négyzet: 0,028; *** A nagyon alacsony esetszám miatt statisztikailag nem vehető figyelembe.

Kibocsátó iskolák

A kisgimnáziumi felvételnél maga a részvétel nem kötelező, ezért feltételezhetően az egyes általános iskolák más és más arányokban „küldenek” felvételiző tanulókat a kisgimnáziumokba. A továbbiakban az általános iskolákat elemzem abból a szempontból, hogy milyen jellegzetességekkel függ össze az, hogy milyen arányban találunk felvételizőket az adott iskola tanulói között.¹

¹ Az összehasonlíthatóság és egyértelműség érdekében azokkal az intézményekkel foglalkozom, amelyeknek csak egy általános iskolai telephelyük van, azaz maga az intézmény az egyetlen általános iskolai telephely is egyben. Ez azt jelenti, hogy a 2016-os évre vonatkozó

Az iskoláknak több mint kétötödében (40,8%) nem volt egy olyan negyedikes és egy olyan hatodikos tanuló sem a vizsgált évben, aki egyáltalán jelentkezett volna kisgimnáziumba.

Nem meglepő, hogy ezek a jelentkezési arányok milyen erősen összefüggenek a településtípussal: míg a községi iskoláknak majdnem kétharmadából senki sem jelentkezett egyik kisgimnázium-típusba sem, addig a budapesti iskoláknak ez pusztán 13,8 százalékáról mondható el (3. táblázat).

3. táblázat. Kisgimnáziumi jelentkezési arányok általános iskolákból, % (N=1 795)

Hányan jelentkeztek hat és nyolcosztályos gimnáziumba az általános iskolából?	Község	Város	Megyeszékhely	Budapest	Átlagosan
senki	60,7	30,8	27,6	13,8	41,6
alig	8,3	17,1	9,9	4,6	10,4
közepesen	2,6	10,5	14,1	17,7	8,4
kevesen 8 osztályosba, sokan 6 osztályosba	13,7	14,3	22,9	13,5	14,8
sokan 8 osztályosba, kevesen 6 osztályosba	9,6	15,3	5,7	4,2	10
sokan	5,1	12,1	19,8	46,2	14,8

Forrás: OKM–KIFIR 2016.

Megvizsgáltam azt is, hogy hatással van-e a jelentkezésekre az, hogy található-e a közelben (járásban) hat- vagy nyolcosztályos gimnázium. A községek esetében nincs ilyen hatás, a városi általános iskolákba járók körében viszont mind a hat- mind a nyolcosztályos gimnáziumi jelentkezések esetén a jelentkezési kedvet megnöveli ilyen típusú gimnázium közeli jelenléte. A városi gimnáziumoknál a megyeszékhelyi és a budapesti iskolákhoz képest egyértelműen túlreprezentáltak azok, ahonnan sokan jelentkeznek nyolc-, de kevesen hatosztályos gimnáziumba. A megyeszékhelyeken pedig egyértelműen túlreprezentáltak azok az iskolák, ahonnan pont fordítva: kevesen jelentkeznek nyolc-, sokan hatosztályos gimnáziumba.

adatok közül 1819 telephelyet tudok figyelembe venni, miközben az OKM 2016-os adatbázisai 2 688 telephelyet tartalmaztak. Összesen 263 olyan OM-kódú intézményből volt az általam vizsgált 2016-os évben 6 vagy 8 osztályos gimnáziumi jelentkezés, ahol kettő, vagy több telephely is van, melyeket ki kell hagynom az elemzésből. Azt az adatbázist, amit a tanulmányban bemutatott elemzéshez használtam, a KIFIR 2016-os középiskolai jelentkezésekre vonatkozó adatainak az OKM 2016-os, intézményi adatbázisával való összekapcsolása révén hoztam létre.

Iskolák eltérő helyzetben; iskolások eltérő perspektívákkal

A sok, illetve kevés jelentkezést „produkáló” iskolák között egy sor fontos dimenzióban meghatározó különbségeket találunk. Ezek a különbségek többségükben arra mutatnak rá, hogy a tanulókat már sokszor az is elvágja attól a lehetőségtől, hogy kisgimnáziumba jelentkezzenek, hogy milyen összetételű általános iskolába kerülnek első osztályban. Hogy ez mennyire nem pusztán a településtípusok közötti egyenlőtlenségekkel együtt járó „adottság”, azt egyrészt az is szemlélteti, hogy a más iskola körzetéből érkező tanulók aránya arányosan nő az iskolából kisgimnáziumba jelentkezők gyakoriságával; másrészt az is ugyanezt illusztrálja, hogy ha megnézzük az amúgy átlagosan a legtöbb jelentkezést produkáló Budapestet, akkor, bár az összefüggések ereje csökkenni látszik, egyes szempontok alapján a budapesti iskolák között is igen jelentős eltéréseket találunk: például, a cigány/roma tanulók aránya azokban az iskolákban, ahonnan senki sem jelentkezik, 28 százalék, míg azokban, ahonnan sokan, pusztán 3,5 százalék.

A tanulók társadalmi összetételének alakulását jól szemlélteti az iskolában található romák, illetve a diplomás szülős tanulók aránya, és az ezen mutatóknál összetettebb családi háttérindex-átlagok. A hatodikban és nyolcadikban mért családi háttérindex-átlagok és a felvételizési kedv közötti összefüggés arról is árulkodik, hogy bár a „kibocsátó” általános iskolákkal kapcsolatos közvélekedés szerint az általános iskolák a vesztesei a kisgimnáziumi szelekciónak, valójában még a jelentkezések után kettő és négy évvel is a sok kisgimnazistát „elengedő” általános iskolákba járók társadalmi összetétele sokkal kedvezőbb, mint azoké az iskoláké, ahonnan senki, vagy csak nagyon kevesen mennek el menet közben (4. táblázat).

Ráadásul az adatok mind a hat-, mind a nyolcosztályos gimnáziumi felvételi esetében arról árulkodnak, hogy a sikeres jelentkezések és a jelentkezési kedv mértéke között nincs összefüggés: mind az alacsony, mind a magas jelentkezéseket produkáló iskolákból hasonló mértékűek a sikeres próbálkozások.²

² Mivel a jelentkezési adatokat nem lehet összekapcsolni a kompetenciamérési egyéni mérési azonosítókkal, nem tudjuk, hogy pontosan mi van emögött: lehetséges, hogy a kedvezőtlenebb társadalmi összetételű iskolákból a kevés jelentkező társadalmi összetétele hasonló, mint a kedvezőbb háttérű iskolák sok jelentkezőjének társadalmi háttere; de az is lehet, hogy a kedvezőtlenebb összetételű iskolákba járók hajlamosabbak az előzetes önszelekcióra, s ha ez nem így lenne, hanem ezekből az iskolákból is többen jelentkeznének, akkor többeket is vennének fel.

4. táblázat. Kibocsátó általános iskolák társadalmi összetétele és kompetenciamérési eredményei

Hányan jelentkeztek az általános iskolából nyolc és hatosztályos gimnáziumba 2016-ban	Cigány/roma származású tanulók aránya (%)	Diplomás szülők aránya (%)	Családi háttér-index átlaga az iskolában hatodikban	Családi háttér-index átlaga az iskolában 8. évfolyam	Matematika átlag az iskolai telephelyen, 6.évfolyam	Szövegértés átlag az iskolai telephelyen, 6. évfolyam	Az iskolában más iskolai körzetből érkező tanulók aránya (%)
senki	30,29	11,00	-0,552	-0,557	1429	1417	14,11
alig	16,43	16,12	-0,232	-0,253	1461	1458	16,74
közepesen	8,29	22,68	0,178	0,101	1502	1522	25,82
kevesen 8 osztályosba, sokan 6 osztályosba	11,18	24,94	0,033	-0,069	1496	1504	24,35
sokan 8 osztályosba, kevesen 6 osztályosba	14,07	18,81	-0,179	-0,137	1464	1470	22,60
sokan	4,15	35,10	0,495	0,385	1531	1555	32,11
<i>átlagosan</i>	<i>18,67</i>	<i>18,86</i>	<i>-0,159</i>	<i>-0,214</i>	<i>1468</i>	<i>1470</i>	<i>20,42</i>
F	61,737	82,525	97,481	72,547	44,819	90,496	22,666
p	0,000	0,000	0,000	0,000	0,000	0,000	0,000
Eta-négyzet	0,151	0,195	0,294	0,256	0,111	0,202	0,061

Forrás: OKM 2016 (8. évfolyam).

A „kibocsátó” iskolák társadalmi összetételének jellemzése rámutat arra, hogy előnytelen összetételű általános iskolákba járó tanulóknak szinte esélyük sincs még csak arra sem, hogy egyáltalán megpróbálkozzanak azzal, hogy kisgimnáziumba felvételizzenek – az ő világukból ezek az iskolák mintha nem is látszanának.

Felvételizők

A korábban írottak arra utalnak, hogy *már eleve csak privilegizált helyzetből lehet eljutni a felvételi folyamatban való részvétel esélyéig*. Kérdés azonban, hogy mi történik ezután, hogyan készülnek a felvételire azok, akik ilyen privilegizált, „felvételizésre hajlamosító” helyzetben vannak. A kérdés megválaszolása érdekében kutatásom során olyan szülőket kerestem meg, akik a 2018/2019-es tanév elején (szeptemberben-októberben) fontolgatták, hogy negyedik vagy hatodikos gyermekük felvételizni fog.³

Mivel kutatásom fontos kérdése az is, hogy az általános iskolákra gyakorolt hatásokat is érzékeltessem, ezért az interjúalanyok egy részének felkutatásakor a mintavétel első rétege az iskola volt. Olyan iskolákat kerestem, ahonnan az általam kialakított adatbázis adatai alapján az átlagosnál több felvételi jelentkezés volt tapasztalható hat- vagy nyolcosztályos gimnáziumba. Az így kialakított iskolák listájából végül is két olyan iskola lett, ahol legalább két pedagógussal és legalább négy szülővel tudtam beszélni.

Az interjúalanyok másik részét egyrészt az első interjúalanyoktól „hólabdás” mintavétellel, másrészt különböző, felvétellel foglalkozó internetes fórumokon keresztül szereztem. A továbbiakban a 20 szülővel – 18 anyukával és 2 apukával – készült interjúkat elemzem. 14 budapesti, 3 pest megyei, és 3 megyeszékhelyi szülővel készültek az interjúk. (A bemutatott szülői interjúalanyok néhány alapjellemzőjét az *1. melléklet* tartalmazza.) Emellett összesen 6 általános iskolai pedagógussal is készítettem interjút, 3 különböző iskolából.

Már a (szülői) interjúalanyok néhány demográfiai jellegzetessége is arra figyelmeztet, hogy különleges társadalmi csoporttal állunk szemben: a várákosnak megfelelően egy család sem akad a meginterjúvoltak közül, ahol ne lenne mindkét szülőnek diplomája. Az már talán váratlanabb, hogy a húsz meginterjúvolt családból egyetlen olyan család volt, ahol az egyik szülő egyedül neveli a gyermekét; ez, még a nyilvánvalóan alacsony esetszám ellenére is kiemelendő jellegzetesség, és előrevetíti azt a kérdést, hogy vajon felmerülhet-e egyáltalán egy nem kétszülős háztartásban az, hogy a család belevágjon a felvételiztetésbe.

Az interjúalanyok közül egyikük azt mesélte, hogy ő már másodikban kitalálta, hogy kifizia majd nyolcosztályos gimnáziumba fog felvételizni. A többiek ennyire korán nem gondolkodtak erről a dolgról, az viszont nem ritka, hogy már a

³ Húsz szülővel készítettem interjúkat, interjúalanyaim közül tizennégyen budapestiek, hárman pest megyeiek, hárman pedig megyeszékhelyen élő szülők. Emellett hat általános iskolai pedagógussal is készítettem interjút, akik három olyan iskolában tanítanak felső tagozaton, ahonnan több interjúalanyom is érkezett.

megelőző tanév második félévében a szülő elhatározza, hogy nekivágnak a felvételi folyamatnak, többen ekkor kezdték az informálódást. A húsz interjúalanyból összesen kettő számolt be arról, hogy gyermeke már a felvételit megelőző tanév második félévében járt valamilyen előkészítő tanfolyamra, vagy oldott meg felvételi feladatokat.

Interjúalanyaim közül nyolc gyermeke negyedikes, tizenkettő pedig hatodikos. A hatodikosok közül egy valaki volt csak, aki már negyedikesben is megírta a felvételit. A mintába bekerülő családok közül tehát, úgy tűnik, különválnak a negyedikes és a hatodikos jelentkezés, vagy, legalábbis, a hatodikos jelentkezést nem feltétlenül előzi meg egy kudarcos korábbi próbálkozás (az az egy tanuló, aki már negyedikesben is megírta a felvételit, már akkor is jó eredményt ért el édesanyja szerint, csak még „éretlennek” tartották).

Mik a fő motívumok?

Mind a negyedikes, mind a hatodikos felvételizésnél fontos motívum, hogy „valami jobbat” keresnek a szülők gyerekeknek.

Mint már a bevezetőben említettem, a szerkezetváltó iskolák/kisgimnáziumok megjelenését eleve egyféle kettősség jellemezte: egyrészt, jelentős részük már a kilencvenes években is egyértelmű elitképzésre törekedett, másik részük azonban inkább pusztán a hagyományos általános iskolákhoz, illetve a hagyományos négy évfolyamos középiskolai képzéshez képesti relatív előnyökre törekedett. Ez a kettősség visszaköszön a szülői aspirációkban és elképzelésekben is.

Tehetség

Néhány esetben egyértelműen a gyerek kiemelkedőnek tételezett képességeit jelölik meg elsődleges szempontnak. Sok esetben a versenyszellem, sőt a pozitív versenytapasztalatok is megjelennek. Itt fontos megjegyezni, hogy ez a szempont (versenytapasztalat) csak az egyik negyedikes gyerekénél merült fel, a többiek, akiknél ilyesmi előkerült, mind hatodikosok.

„A lányomnak az agya, mint a szivacs, még sosem láttam ülni az asztalnál és tanulni, logikai készsége kimagasló. Minden versenyen indul, amin lehet, de a matek az első [...]” (4)

„Tudtuk, hogy a mi gyerekünknél sokkal többre képes, és nem motiválja, ha nincsenek elvárások.” (2)

„Ő nagyon jó matekból, már tavaly mondta, hogy szeretne menni. Azt gondoljuk, hogy lehet, hogy neki jobb, ha elmegy, mert olyan szinten nem kihívás neki az iskola” (13)

Elégedetlenség - alsó tagozat jó, felső tagozat rossz

Bár mindegyik szülő az átlagosnál jobb képességűnek értékeli a gyermekét, a ki-magasló tehetségénél gyakrabban jelenik meg elsődleges szempontként az általános iskolával való elégedetlenség. Ez esetenként az egész oktatási rendszerrel való elégedetlenségben nyilvánul meg:

„6 évvel ezelőtt borzasztó szimpatikus volt ez a szemlélet, és ez működött is, jó volt az alsó tagozat. Közben megfordult a világ körülöttük. Beálltak a sorba. rendszerszintű dolgok hatnak a sulira. [...] annyi jel mutat itt arra, hogy nem lesz jobb, csak egyre rosszabb, teljesen elbizonytalanít, amit tapasztalok. Hatodikra aki tényleg tudatosabb, meg többet akar, annak beérik ez a dolog.” (7)

„Látszik, hogy senkit nem érdekel, hogy a gyerekek megértették-e az anyagot, hanem, hogy mittudomén, holnap már a síkidomoknál kell tartani, teljesen mindegy, mi van. Ez a rendszer hibája, és én ebből a rendszerből szeretném elvinni.” (8)

Visszatérő motívum a felső tagozattal való elégedetlenség. Ez a hatosztályos felvételizők többségére jellemző, és sokszor együtt jár az alsó és a felső tagozat szembeállításával:

„Az iskolában a 4. osztály után van egy törés. 4-ben hallottam tőle először, hogy el akar jönni.” (4)

„Első 4 osztály nagyon jó volt mindkét gyereknek, 5.-től nem vagyok elégedett. Nagyon jó ez az osztály, de a tanároknál szép lassan jönnek ki a kompetenciahiányok, 5.-ben, 6.-ban.” (9)

„Az alsó tagozat nagyon jó ebben az iskolában, jó alapokat kapnak a gyerekek. Viszont a felső tagozat: nagyon nagy a követelmény, de nem a gondolkodásra tanítják meg őket, hanem sok lexikális tudás” (17)

„Itt a városban egyik felső tagozatnak sincs jó híre.” (5)

Az „alsó tagozat jó, felső tagozat rossz” nagyon erős és szinte mindig megjelenő narratívának tűnik. Mindez felveti azt az interpretációs lehetőséget, hogy sokak esetében a kisgimnázium keresése nem feltétlenül valamilyen adott oktatási forma keresése, hanem inkább menekülés valami – a létező általános iskola, illetve a felső tagozat – elől. Erről tanúskodik a következő idézet is:

„Nem arra vágyok, hogy hatosztályosba vagy nyolcosztályosba járjanak, hanem keresem (és még nem találok) az ő személyiségüknek megfelelő oktatást, úgy, hogy ne fogyjon el közben a motivációjuk...” (3)

Fontos adalék, hogy a húsz interjúalanyból hárman is arról beszéltek, hogy a rossznak tartott iskolai nyelvtanítás is számukra komoly érv az iskolaváltás mellett.

Az ország keleti részén fekvő városokban és megyeszékhelyeken az iskolaválasztás okaként explicit módon megjelenik, hogy az iskolaválasztás, és elsősorban az egyházi fenntartású kisgimnázium felé való orientáció oka, hogy az ilyen intézményben a (középosztálybeli) szülők biztosítottak érzik a problémásnak tartott cigány/roma tanulók kizárását.

„Az iskolaválasztásnál az is tereli a szülőket az egyház felé, hogy azért errefelé elég sok a kisebbség, és azért az egyházi iskolák megszűrik. Elég keveset engednek be; ezek a favorit iskolák nem is, egyáltalán. Hát eléggé fontos szempont. Olyan iskolába véletlenül sem szerettem volna tenni, ahol 5-6 gyerek van egy osztályban.” (14)

Mi a stratégia?

„Innen mindenképpen el!”

Az itt bemutatott interjúk készítésének időpontjában⁴ még az írásbeli vizsgák előtt voltak a résztvevők, tehát nem tudhatták, hogyan fog sikerülni a felvételi. Ebben az időszakban még nem kell feltétlenül azon gondolkodni a családoknak, hogy *konkrétan* melyik iskolá(k)ba kívánkoznak. A többség esetében a felkészülési folyamattal párhuzamosan zajlik az iskolák feltérképezése. A húsz interjúalanyból öten egyértelműen állították, hogy mindenképpen elviszik gyermeküket az iskolából, s mindezt anélkül, hogy lett volna vágyott középiskolájuk, vagy akár iskolatípusuk. A leggyakoribb stratégia, hogy a szülők azt tervezik, hogy több iskolát is beírnak majd a jelentkezési lapra, és ezek között lesz „biztos befutó”. Olyan is akad, aki inkább arra hajlik, hogy ha nem sikerül jól az írásbeli és a felvételi, akkor másik általános iskolát keresnek, sőt, van, akinél felmerült a tanulócsoporthoz, azaz, a magántanulóvá válás is, „végsősükség esetén”.

⁴ Az interjúkat lehetőség szerint követi/követte egy második, esetenként harmadik beszélgetés is, ezeket egy későbbi tanulmányban fogom bemutatni.

Van ugyanakkor, amikor nehezen összeegyeztethetővé válik az általános iskolával való elégedetlenség és az abbéli bizonytalanság, hogy vajon felveszik-e a gyereket a kevés szóba jöhető gimnázium egyikébe, s mindez szorongást szül:

„És azt nagyon nehezen tudom elképzelni, azt a helyzetet, hogy mi lesz, ha nem veszik fel és marad.” (7)

„Nem dől össze a világ, ha nem sikerül”

Az interjúalanyok zöme, bár fontosnak tartja a felvételizési folyamatot és optimista, de nem gondolkodik abban, hogy mindenképpen elviszi gyermekét jelenlegi iskolájából.

Többek számára kifejezetten egy későbbi, „még igazibbként” felfogott megmérettetésre való felkészülési lehetőségét jelenti a felvételi. A hatodikos felvételi esetében többször felmerül szempontként, hogy azért is érdemes megpróbálni, „hogy ne 14 évesen szembesüljön a felvétellel”; több negyedikes szülő kifejezetten a későbbi felvételre való felkészülés nyitányaként tekint a negyedik osztályos próbálkozásra.

Vannak szülők, akik úgy értékelik a kisgimnáziumi felvételi lehetőségét, mint ami egyfajta win-win helyzetet teremt a számukra: nagyszerű lehetőség siker esetén, ugyanakkor nem érzik nagyon súlyosnak a tétet: részben talán azért is, mert rájuk kevésbé jellemző, hogy elégedetlenek lennének saját általános iskolájukkal, ezért nem félnek az esetleges felvételi kudarctól.

„Beírnak erősebbet és lesz tuti befutó...ha esetleg nem veszik fel, akkor szerintem nem fordul meg vele a világ.” (4)

A korábbi versenytapasztalatok magabiztossá tesznek:

„-Mi a stratégia? - Az a stratégia, hogy ide bekerül. - (nevetve) -... nem tudom elképzelni, hogy ne sikerülne jól, ennyi országos verseny után... Ha nem veszik fel, akkor marad a felsőben.” (5)

A hat- és nyolcosztályos gimnáziumokról megfogalmazódó narratívákban gyakran előkerül, hogy ezek az elit iskolái, „versenyistállók”. Valójában azonban viszonylag ritkán fogalmazódik meg olyan a szülők részéről, hogy csak és kizárólag a legjobbnak tartott iskolák valamelyike iránt érdeklődnének. Itt érdemes megjegyezni, hogy ezek a szülők sokszor használják az iskolákat valamilyen

módon összemérő rangsorokat, például a HVG ezirányú kiadványait, de többen elsők között említették, hogy már az általános iskola választásakor szempont volt, hogy megnézték az Országos kompetenciamérés eredményeit. A húsz interjúalanyból összesen négyen voltak, akinek a horizontján bevallottan csak elitiskolák voltak. Nekik sokszor van „favorit” iskolájuk, de horizontjukon sokszor ott található még 1–2 hasonló profilú iskola is. Ilyen „luxus” helyzetben ugyanakkor, legalábbis az interjúalanyaim közül, csak a budapestiek vannak, hiszen az ország más területein élők számára voltaképpen csak a viszonylag helyben elérhető egyházi és a nem egyházi iskola közötti választás lehetősége adott.

Elit, alapítványi, egyházi?

Bár elvileg nem kizárólagos kategóriák, mégis, a legtöbb esetben elkülönülő stratégiák, elkülönülő elvárások és motivációk vezetnek a különböző fenntartóhoz tartozó és különböző profilú iskolákhoz.

Az is szembevetendő, hogy az alternatív iskolák az elitgimnáziumok hasonló ellenpárjaiként jelennek meg Budapesten, mint a vidéki városokban az egyházi iskolák. Olyan értelemben legalábbis, hogy azok, akik szeretnének valami „más” keresni gyermeküknek – sokszor a nem jónak tartott felső tagozat helyett –, és nem akarnak nagyon „tanulós”, nagyon sokat követelő iskolát választani, vagy erre nem tartják alkalmasnak gyerekeiket, ezeket az iskolákat tudják alternatívaként választani.

Nem meglepő módon leginkább a „mindenképpen el innen” stratégiával jellemezhető körében találni olyanokat, akiknél többféle fenntartó is szóba kerül. Egy olyan eset akadt, ahol ez igen sokszínű elképzeléseket takar: az állami fenntartású hatosztályos gimnáziumtól a közeli katolikus iskolán át több alapítványi iskola is reális lehetőségként merült fel. Budapesti, alternatív iskolát célzó interjúalanyaim esetében szintén többek esetében merült fel állami és alapítványi, alternatív iskola egymás mellett (de volt olyan, alternatív iskolát célzó szülő, aki kifejezetten hangsúlyozta, hogy csak alternatív iskola jöhet szóba).

Három és fél óra és ötezer forint

Az alcímben jelzett számok heti felkészüléssel töltött óraszámot és heti pénzbeli ráfordítást jelentenek. Az általam meginterjúvolt tizenkettő, 6. osztályos szülő arról számolt be, hogy átlagosan heti három és fél órát töltött gyermekük felkészüléssel, és mindez átlagosan ötezer forintba került a családnak, szintén

hetente. A felkészülés többféle módon történik: a legtöbb gyerek jár hivatalos (külön cég vagy az egyik megcélzott gimnázium által szervezett) előkészítőre, és sokak esetében ez külön magántanárral is párosul. Ugyanakkor szinte nincs is olyan család, ahol a szülők ne vonódnának be valamilyen mértékben: jellemző módon a hétvégén az egyik délelőttöt több-kevesebb rendszerességgel a közös készüléssel töltik: a gyerek tesztet tölt ki (ehhez a többség versenyhelyzetet teremt, a felvételit szimulálva másfél órát adnak a teszt kitöltésére), a szülők pedig ellenőrzik a munkát; néha pedig a tesztet együtt töltik ki. Egy olyan szülő volt, aki személyesen egyáltalán nem vonódott be – náluk ez azért volt lehetséges, mert a gyerekének a matematika tehetsége olyan egyértelműen megnyilvánult, hogy nyilvánvaló volt, hogy a matematikaszakkör mellett nincs szüksége segítségre.

A családok arról is beszámoltak, hogy a közös felkészülés korántsem zökkenőmentes, és sok helyen, bár eleinte a szülő aktívan részt vett a felkészülésben, az őszi második felére már magántanár vette át ezt a feladatot:

„Mi is tudnánk, a férjem is meg én is, de nem működik, olyan konfliktusokat szül ez, nem éri meg..” (11)

„...feladatlapokat letöltöttük, töltögetjük, tanárral is, velem is, de azért már szeretnék kimaradni, azért nehéz... össze szoktunk szólalkozni közben... inkább fizetek, a családi béke többet ér...” (7)

Nemcsak az jellemző ezekre a családokra, hogy a szülők képesek foglalkozni a felvételi feladatokkal, és idejük is van erre, de a granovetteri értelemben vett gyenge kötések szerepe is nagyon jelentősnek tűnik, hiszen az is sokszor előfordul, hogy a felkészítő magántanár a szülők ismeretségi köréből kerül ki. Sőt barterre is akadt példa az interjúalanyaim körében, ahol a matematikához értő tanár foglalkozott a saját gyerekén kívül mással is, akinek magántanár édesanyja szintén mindkét gyerekkel foglalkozott.

A negyedikes felvételizők és családjaik egyértelműen kevesebb időt és pénzt fektettek a felvételizésbe. Kettő közülük nem is áldoztak rendszeresen időt erre, a többiek átlagosan körülbelül hetente két órát – ami persze jóval kevesebb a hatodikosok három és fél órájánál. A nyolc negyedikes közül „csak” négyen költöttek pénzt, volt, aki tanfolyamra, volt, aki magántanárhoz járt, heti 2–4 ezer forintért.

Esélyegyenlőtlenség alsóközépfokon

A fentiekből jól számszerűsíthetően kirajzolódik az a tény, hogy részt venni a felvételi folyamatban: a szó szoros és átvitt értelmében is igen jelentős befektetést kíván. Ráadásul, a szülők nemcsak heti rendszerességgel áldoznak pénzt és időt a felvételre való készülésre, de az őszi félév során több-kevesebb rendszerességgel nyílt napokra és nyílt órákra járnak. Egy interjúalanyom nem járt ilyenén, de csak azért nem, mert versenyeken győztes gyermeke ugyanabba az egyértelműen elitiskolába készült, ahova már a nagyobb testvére is járt. A többiek mind jártak legalább egy, de inkább 2–3 iskolában.

Az nyilvánvaló, hogy mind a hat-, mind a nyolcosztályos gimnáziumokba bekerülőök családi összetétele jelentősen kedvezőbb, mint a hagyományos általános iskolába járóké. Azt is láttuk, hogy milyen nagymértékben előrejelzi az általános iskola társadalmi összetétele, hogy egyáltalán akadnak-e olyanok, akik jelentkeznek (azaz, megírják az írásbelit) egy adott iskolából.

Az interjúk tapasztalata alapján pedig az is kiderül, hogy olyan erőforrásokat kíván meg a felvételi folyamatban való részvétel, ami a társadalom többsége számára elképzelhetetlen. Úgy tűnik, főleg a hatodikos felvételi esetén nem lehetséges előkészítő nélküli felvételzés, és főleg nem lehetséges erős és kompetens, szabadidejéből áldozni képes támogató családi háttér nélkül felvételzés. Ehhez még érdemes hozzávenni, hogy maga a felvételi adminisztrációs folyamata is bonyolult és összetett, és még ezeket a középosztálybeli/értelmiségi szülőket is meg tudja riasztani:

„Most tanuljuk mi is ezt a felvételi borzalom rendszert...nagyon komoly felvételik vannak...már olyanon el lehet bukni, hogy a szülő rosszul tölti ki a felvételi lapot. Ez nagyon komplex, szívesebben töltök ki egy adóbevallást, mint ezt...” (14)

A folyamat nemcsak bonyolult, de még ezeknek a privilegizált családoknak is, sokszor igen megterhelő. Amikor saját, illetve gyermekeik érzelmeiről, hozzáállásáról gondolkodtak az interjúalanyok, nagyon intenzívnek érezték azt, ahogyan a felvételzési folyamat rányomja bélyegét a család életére, s olyan fogalmakhoz fordultak gyerekeik és családjuk hangulatának lefestéséhez, mint például: „szenvedés”; „versenyszellem”; „kétségbeesés”; nagy felfordulás a családnak”; „nagyon fáradt”; „céltudatos”; „motivált”, „kamaszkor”; „konfliktusok”; „nagy lehetőség”.

Az általános iskola és a kisgimnázium

A hat- és nyolcosztályos felvételizési folyamat egyik legsokatmondóbb jellemzője, hogy abban az általános iskolák nem vesznek részt. A kisgimnáziumba való jelentkezés nem kötelező, s az adott évfolyamnak csak egy kisebb – bár nem elhanyagolható – részét érinti: nyolcadikra minden 10. tanuló ilyen iskolában tanul, s vannak olyan általános iskolai osztályok, amelyek eddigre „elveszítik” tanulóiknak akár 20–30 százalékát is.

Szülői szempontból sokszor egyértelműnek tűnik, hogy az iskolák ellenérdekelték a folyamatban, s ekképp is viselkednek. A legerősebb kritikák legtöbbször nem közvetlen élményként, inkább egyfajta „városi legendaként”, de több interjúalanytól elhangzottak. Ilyen többször előkerülő motívum az, amely szerint is az iskolákban sokszor hatodik osztályban a tanárok „felcserélik” a tananyagot, azaz, a második féléves tananyagot tanítják előbb, és az első félévest, amire szükség lenne a felvételi során, később, ezzel is nehezítve a felvételizők dolgát. Az ilyen városi legendák jól mutatják a felvételi folyamatot övező feszültséget, s azt, hogy az iskolák és a felvételizők kapcsolata sokszor valóban, korántsem feszültségmentes.

Az alapmotívum, amiről a legtöbb szülő beszámol, s amivel nem pusztán legendaként, hanem ténylegesen is találkozunk, az a *titkolózás*. A felvételi szándékot, éppen azért, mert félnek az iskola rosszindulatától, sokszor a szülők nem verik nagydobra. Valójában leginkább nyílt titokként, extrém esetekben már-már tabutémaként jelenik meg a felvételi folyamat, amellyel kapcsolatban félig vicces, félig komoly megjegyzések hangoznak el a tanárok és a szülők találkozási során.

„Szülőin jól meg is kaptuk a magunkét, hogy miért akarjuk elvinni őket... de most már elfogadják.” (5)

„És amikor kiderült, hogy felvételizni fognak, akkor volt ott mindenféle terror... hogy „úgysem fogunk ide visszavenni”; nem fogják megállni a helyüket...” (15)

„...sok a dolog körül a titkolózás, szemöldökfelhúzás.” (18)

A titkolózás ugyanakkor sokszor a szülők egymás közötti kommunikációjára, információcseréjére (illetve annak hiányára) is jellemző, a felvételizés körül megjelenő feszült helyzet, a hivatalos, egyfajta „közjósággként” hozzáférhető információk hiánya fokozza a „szűkösség” érzetét a résztvevőkben.

Ennek ellenére nagyfokú túlzás lenne azt állítani, hogy az általános iskolák és a szülők ellenségekké válnának erre a majdnem az egész tanévet behálózó időszakra. Inkább valamiféle konszenzuális, hallgatólagos megállapodás érző-

dik a legtöbb esetben, hogy ez – a kisgimnáziumi felvételi ügye – nem az általános iskolára tartozik, nem oda való, ehhez a tanároknak nincs közük. Az, hogy éppen egy oktatási, továbbtanulási ügygel kapcsolatban pont az általános iskola nem számít kompetens, a folyamatba esetlegesen bekapcsolható aktornak, nem tűnik paradox jelenségnek sem a tanárok, sem a szülők számára. Előfordul néha, hogy a szülők kikérik az osztályfőnök véleményét, de nem ez a jellemző.

Az iskolák sokszor ambivalensen állnak a kérdéshez. Egyértelműnek tűnik, hogy a 4.-es felvételi kevesebb konfliktust szül, a felsős osztályfőnökök sokszor nem is tudják, hogy az általuk ötödikben „megkapott” osztályból menet közben hányan hova távoztak. A hatodikos felvételizés már jóval zavaróbb a felső tagozatok számára, ezt sokszor a szülők is elismerik, és a tanárok sem tagadják.

„Úgyhogy a nagy választóvonal, az a 4. vége, mert akkor a szülők elviszik a legjobbakat a 8 osztályosba, aztán a 6. után meg a 6 osztályos gimnáziumba. És akkor nemcsak, hogy kevesebb lesz a gyerek 7.-től, de sajnos éppen a legjobbak mennek el” (igazgató, Budapest, 2018)

„Az egyik szemem sír a másik meg nevet... inkább sír, mert nagyon sajnálom őket, mert lefölköz a társaságot... utána hetedik-nyolcadikban már a kerületi kémiaversenyre például már nagyon nehezen tudok igazán jó tudású tanulót nevezni.” (6. osztályos osztályfőnök, Budapest, 2018)

„Tavaly a 27 fős osztályból hetet vittek el. Szülők félre vannak tájékoztatva, a gyerekek sosem fogják megérni, hogy ők lennének valahol a legnagyobbak. De nem tragédia, mindenki ott tanuljon, ahol jól érzi magát.” (elit általános iskola igazgatója, megyeszékhely, 2018)

A tanárokkal készített interjúk során leginkább olyan elképzelések jelennek meg, amelyek szerint egyrészt, a kisgimnáziumok az igazán tehetséges gyerekek számára jöttek létre, s az ilyen gyerekeket az iskolák sokszor tulajdonképpen, legalábbis a szavak szintjén, támogatják az elmenetelben. Ami sokszor rosszalást szül, hogy a tanárok szerint jóval többen próbálják meg a felvételit, mint „akinek ez való lenne”, és „sokan fognak csalódni”.

Egyik megkérdezett pedagógus sem tartja feladatának, hogy a gyerekekkel külön készüljön a felvételire, felvételi feladatokat oldjon meg velük. Általában a pedagógusok és az iskolaigazgatók is eszköztelennek érzik magukat ebben a harcban, amelyből, úgy érzik, hogy ők nem jöhetnek ki jól.

Akad azonban olyan iskola, amelyik valahogyan reagálni igyekszik a kisgimnáziumok jelenlétére, de ez is ritka. Az egyik iskola pedagógusai igyekeznek 7.-től olyan fakultációkat kínálni, amitől kifejezetten azt remélik, hogy vonzóvá teszi a felső tagozat utolsó két évét, és nem sarkallja majd a gyerekeket az elmenésre.

Igen ritkán, de olyan iskola is akad, ahol, bár itt sem tartanak az itteni tanárok külön foglalkozásokat/fakultációkat az érdeklődő diákoknak, de az egyik elit(esedő) (állami fenntartású) gimnáziummal több évre visszamenő kapcsolat alakult ki, és a tehetségesnek ítélt gyerekek az általános iskolából a gimnáziumba járnak matematika szakkörre (ezek a gyerekek ebbe a gimnáziumba is terveznek jelentkezni).

Mire épül a siker?

A biztos családi háttér behozhatatlannak tűnő előnyhöz juttatja a felvételiző a tanulókat. Szüleik havonta nemcsak jelentős mennyiségű pénzt hajlandóak és képesen is áldozni a cél érdekében, hanem mindehhez legtöbbször saját tudástőkéjüket, idejüket és kapcsolati tőkéjüket (ráadásul, nem vagy egyiket, vagy másikat, hanem nagyon úgy tűnik, minden típusú tőkére egyszerre van szükség ebben a folyamatban) is hozzá tudják tenni. A családi háttér mindent elsöprő hatását felerősíti az általános iskolák legjobb esetben is passzív pozíciója ebben a folyamatban.

Az általános iskola tehát passzív, de mégis döntő jelentőségű abból a szempontból, hogy egyáltalán megjelenik-e a kisgimnázium a tanulók családjának horizontján. Bár ennek vannak egyértelmű településföldrajzi okai is, nagyobb településeken jól látszik, hogy már az általános iskolai bekerülést megelőző szabad iskolaválasztásnak is milyen kiemelt szerepe van a későbbi kisgimnáziumba kerüléssel kapcsolatban. Az általam meginterjúvolt, felvételi folyamatban részt vevő családok döntő többsége már tudatos iskolaválasztó volt a gyerek hatéves korában is: a húsz interjúalanyból pusztán négyen járnak körzeti iskolába, tizenhatan nem. *A kisgimnáziumi standardizált, átlátható, látszólag meritokratikus szelekciós folyamat arra a korai szegregáción alapuló iskolastruktúrára épül, amit az általános iskolai iskolaválasztás hoz létre.* Bár azokban az iskolákban, amelyektől sok tanulót „elhalásznak” a kisgimnáziumok, megjelenhet feszültség, szervezési nehézség (például a hetedikes osztályok kényszerű összevonásának képében; de az általános tanárhiánnyal párosulva kérdés, hogy ez mennyiben okoz tényleges problémát az iskolának), voltaképpen láttuk, hogy a kisgimnáziumi jelentkezésekben leginkább érintett általános iskolákra az a jellemző, hogy jóval előnyösebb pozícióban vannak tanulói összetételüket tekintve, mint a kevésbé érintett iskolák.

Az általános iskola lehetne az a terep, ahol az is hozzájuthatna segítséghez, akinek a családja amúgy nem értesül a felvételi folyamatról, és/vagy nem tudja megfizetni a piacról a szolgáltatásokat. A gyakorlatban ugyanakkor, bár rengeteg szereplője van a felvételi előkészítő-iparnak – magáncégek, magántaná-

rok, gimnáziumok – az általános iskolák kifejezetten nem tartoznak ezek közé. Ezzel tovább erősödik a család szerepe a felvételi folyamatban. A középiskolai szelekciós rendszer „hagyományos” rendje, a 8. utáni szelekció is hatalmasra nyitja az egyenlőtlenségi ollót a különböző háttérű diákok között. A kisgimnáziumok létének köszönhetően a középiskolai felvételi rendszer egyfajta *lépcsőzetesen szelektáló* rendszernek tekinthető, ahol a kisgimnáziumi belépési pontok opcionálisak. A nem-kötelezőség sokszor nem-követhetőséget is jelent egyben, amennyiben is nem jár vele együtt mindenkire kiterjedő tájékoztatás, nehezen átlátható és nincs intézményszerű segítség a nehezen tájékozódó szülők számára. Mindez együtt még inkább növeli az egyenlőtlenítő hatásokat, s ezek eredményeképpen a rendszer szinte hermetikusan kizárja a nem kifejezetten előnyös társadalmi háttérből érkezőket. A tulajdonképpeni verseny az előnyös háttérűek között zajlik, s ennek a versenynek az egyik létje éppen az, hogy ki az, aki kimarad, aki „mégis” kénytelen lesz a társadalom többi csoportjával együtt tovább járni a sokszor rossznak tartott felső tagozatra, s ki az, aki bekerülhet a „biztonságot nyújtó” kisgimnáziumba.

A társadalmi egyenlőtlenségeket felerősítő hatással maguk a felvételiző családok is tisztában vannak. Mint láttuk, vannak olyan települések és régiók, ahol kifejezetten a szegregálás, azaz, a problémásnak látott, sokszor cigány/roma tanulók elől való menekülés az egyik célja az iskolaválasztásnak, főleg, ahol egyházi iskolai irányban gondolkodnak.

A cigány/roma tanulóktól való elkülönülés a legtöbb interjúban ugyan nem jelenik meg explicit módon, de sokszor csak azért nem, mert a felvételizésben részt vevő családok mindezeket a lépéseket már „lejátszották” korábban, az általánosiskola-választási folyamatkor.

„Mindenki elmondta az oviscsoportból, hogy oda, a körzetibe biztos nem viszi a gyereket, mert ott csupa cigány van. És ez csupa jól szituált, középosztálybeli szülő. Arról mi akkor tök sokat beszélünk, hogy mi a szegregáció ellen vagyunk; de a saját gyerekünket azért mi sem fogjuk a szegregált iskolába vinni. És ez egy nagy dilemma. Szóval, hiába beszélek én arról, hogy a nem szegregált iskola lenne jó, ha úgy élek, úgy járatom a gyerekemet.” (1)

A szülők egy része hajlamos naturalizálni saját társadalmi előnyeiket, s „jó képességként” tekinteni ezekre. Ugyanakkor több esetben reflektálnak a kisgimnáziumi szelekcióra, mint a társadalmi szelekciós folyamat részére, s megfogalmazódnak azok a dilemmák, amelyekben a szülők azzal küzdenek, hogy egyrészt, a legjobbat akarják saját gyereküknek, ugyanakkor viszont ezáltal maguk is hozzájárulnak az iskolai szegregálás újratermeléséhez, sőt, felerősítéséhez.

„van egy katolikus iskola, megnéztük, mert mi is katolikusok vagyunk. És hát ők is szegregálnak, és pont azért jók ezek az iskolák, mert szegregálnak... de nekem fontos volt, hogy sima általánosba menjen, találkozzon mindenféle gyerekkel, és érzékenyüljön, és nem tudunk úgy a roma kérdésről beszélni, hogy még nem látott romát. Na, jól belecsaptunk a lecsóba” (3)

„Azt nem tartom igazságosnak, hogy minden réteg minden szülőjétől elvárják ezt, mert itt jön ki a különbözőség... ha én elviszem a lányomat hatosztályosba, akkor én nem vagyok naiv, én elvárom, hogy az egy válogatott osztály legyen... mert ott pusztán az eredmény fog számítani... ez egy válogatás. És nincs egyenlő esélye a különböző rétegből érkezőknek [...] én ezt nagyon rossznak tartom, hogy származástól független tehetséges gyerekek nem adunk esélyt... ez mindenkinek rossz, rossz az elkallódó tehetséges gyerekek, rossz az országnak...” (4)

„az a baj, hogy már annyira rossz ez az egész, hogy már rosszul sem érzem magam attól, hogy én szülőként olyan stratégiát választok, ami teljesen szembe megy azzal, amit igazából gondolok, vagy helyes lenne.” (7)

A középosztálybeli szülők feszültséget élnek meg vallott értékeik, az ezekből implicit módon következő, a jó iskolarendszerről való elképzeléseik és saját személyes választásaik között. Az, hogy ilyen, kollektív cselekvési paradoxon jellegű helyzetbe és morális dilemmába kerülnek a családok az iskolaválasztási folyamat során, nem magyar sajátosság: angolszász iskolaválasztási helyzetekben is megjelenik (például: *Oria et al. 2007; Roda & Wells 2013*) hasonló. A magyar helyzet sajátossága, hogy a kisköznevelési szelekció szegregációs hatását sokszorosan elfedi, hogy a szegregálás tulajdonképpen már korábban, az általános iskolába kerüléskor megkezdődött. Az elfedést s a látszat-meritokratikusságot erősíti a központilag megírandó, az eredményeket erősen szóró írásbeli felvételi teszt is; de láttuk, hogy a felvételi folyamatba való bekapcsolódáshoz elsősorban kifejezetten jelentős mennyiségű és sokféle módon beruházható családi tőke szükséges. A kisköznevelési intézmények a magyar oktatási rendszerben létrejövő szegregációs jéghegy csúcsaként is értelmezhetőek. Létük, elismertségük s a mód, ahogyan a diákok végül is bejuthatnak ezekbe az intézményekbe, arra figyelmeztet, hogy Magyarországon a rendszer alakulására hatással bíró különböző aktorok – érdekvédelemért szülői; általános és középiskolák; fenntartók; a mindenkori központi oktatáspolitikai – a közoktatásra leginkább mint az egyéni esélyek megragadására szolgáló, s nem mint a társadalmi integráció terepeként hasznosítható rendszerre tekintenek.

Irodalom

- ANDOR M. & LISKÓ I. (1999) Iskolaválasztás és mobilitás. Budapest, Iskolakultúra.
- CSANÁDI G. & LADÁNYI J. (1983) *Szelekció az általános iskolában*. Budapest, Magvető kiadó.
- HERMANN Z. & VARGA J. (2016) Állami, önkormányzati, egyházi és alapítványi iskolák: részarányok, tanulói összetétel és tanulói teljesítmények. In: Kolosi T. & Tóth I. Gy. (eds) *Társadalmi riport 2016*. Budapest, Társki. pp. 311–333.
- LISKÓ I. & FEHÉRVÁRI A. (1996) *Szerkezetváltó iskolák a kilencvenes években*. Budapest, Oktatáskutató Intézet.
- HORN D. (2010) A kisköznevelés szerepe a szelekcióban. In: Kolosi T. & Tóth I. Gy. (eds): *Társadalmi riport 2010*. Budapest, Társki. pp. 408–429.
- KERTESI G. & KÉZDI G. (2014) *Iskolai szegregáció, szabad iskolaválasztás és helyi oktatáspolitikák 100 magyar városban*. MTA Közgazdaság- és Regionális Tudományi Kutatóközpont Közgazdaság-tudományi Intézet; Budapesti Corvinus Egyetem.
- ORÍA, A., CARDINI, A., BALL, ST., STAMOU, E., KOLOKITHA, M., VERTIGAN, S. & FLORES-MORENO, C. (2007) Urban education, the middle classes and their dilemmas of school choice. *Journal of Education Policy*, Vol. 22. No. 1. pp. 91–105.
- RODA, A. & WELLS, A. (2013) School Choice Policies and Racial Segregation: Where White Parents' Good Intentions, Anxiety, and Privilege Collide. *American Journal of Education*, Vol. 119, No. 2. pp. 261–293.

Melléklet

1. sz. melléklet. A bemutatott szülői interjúalanyok néhány alapjellemzője

Sorszám	Lakhely	Évfolyam	Általános iskola
1	Budapest	4.	nem körzetes
2	Budapest	6.	nem körzetes
3	Budapest	4.	nem körzetes
4	Pest megye	6.	nem körzetes
5	Pest megye	4.	körzetes
6	Budapest	6.	nem körzetes
7	Budapest	6.	körzetes
8	Budapest	6.	nem körzetes
9	Budapest	6.	nem körzetes
10	Budapest	4.	nem körzetes
11	Budapest	6.	körzetes
12	Pest megye	6.	nem körzetes
13	Budapest	6.	körzetes
14	megyeszékhely 1	4.	nem körzetes
15	megyeszékhely 1	4.	nem körzetes
16	megyeszékhely 2	4.	nem körzetes
17	Budapest	6.	nem körzetes
18	Budapest	4.	körzetes
19	Budapest	6.	körzetes
20	Budapest	6.	nem körzetes